

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

КНИШ Богдана Василівна

УДК 745.53(477.85/.87)

**Художні вироби зі шкіри
на Гуцульщині XIX-XX ст.**

(витоки, типологія, художні особливості, збереження традиції)

Спеціальність 17. 00.06 – декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата мистецтвознавства

ЛЬВІВ 2006

125.93 (43к)

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівській національній академії мистецтв на кафедрі історії та теорії мистецтва

445/849

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор, завідувачка кафедри історії та теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв **Стельмашук Галина Григорівна**

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор, старший науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України **Захарчук-Чугай Раїса Володимирівна**

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну одягу Української академії дизайну **Цимбалюк Олена Костянтинівна**

Провідна установа: Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, м. Київ

Захист відбудеться 20 грудня 2006 року о 15.00 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 35.103.01 у Львівській національній академії мистецтв (79011, Львів-11, вул. Кубійовича, 38).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської національної академії мистецтв (79011, Львів-11, вул. Кубійовича, 38).

Автореферат розісланий „17” листопада 2006 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

Кусько Галина Дмитрівна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Шкіряні вироби посідають особливе місце у побуті мешканців гір. Їх функціональна стабільність засвідчує давність побутування і процес формування стійкої та безперервної народної традиції, яка найкраще збереглась у Карпатах, а саме на Гуцульщині. До сьогодні тут існують народні шкіряні промисли поряд із професійною школою майстрів художньої обробки шкіри.

Актуальність дослідження пов'язана, насамперед, із загальною потребою збереження народного мистецтва в Україні, яке в кожному етномістечковому районі має свої неповторні особливості. В період сучасних процесів тотальної глобалізації йому, як ніколи, загрожує остаточне зникнення. Шкіряне виробництво на Гуцульщині становить вагомий складову скарбниці українського мистецтва, акумулює багатий естетичний досвід гуцульських майстрів — спадкоємців вікових традицій. Гуцульські художні вироби зі шкіри є зразками неповторного синтезу виражальних засобів, специфічних якостей матеріалу та орнаментального оздоблення.

Важливим чинником, що зумовив тривалість традиційних шкіряних промислів у цьому районі, були економічні та природні умови гірського середовища. Вони визначили характер і особливості гуцульських виробів зі шкіри — різноманітних за формою, призначенням, своєрідних за художнім оздобленням.

Грунтовне дослідження народного шкіряного виробництва, вивчення технологічних і художніх особливостей шкіряних виробів на Гуцульщині є важливим підґрунтям відновлення народного промислу як одного із життєво необхідних засобів збереження місцевої самобутності, піднесення добробуту громадян та економіки регіону. Очевидно, що традиційні форми виробництва здатні сприяти збереженню природного середовища, поповненню сучасного побуту художніми екологічно чистими речами. Дослідження гуцульських художніх виробів зі шкіри актуальне сьогодні не лише з погляду збереження національної художньої спадщини, але й у ширшому розумінні — неповторної складової загальнолюдської культурної скарбниці.

Об'єктом дослідження є вироби зі шкіри гуцульських народних майстрів XIX — XX ст. і професійних художників другої половини XX ст.

Предмет дослідження — особливості місцевих традицій художньої обробки шкіри; чинники, що формують художні особливості гуцульських виробів зі шкіри, а саме: витоки традицій, форми виробництва, впливи інших регіонів, основні способи декорування і художньо-виражальні засоби, орнаментальні мотиви та їх застосування, локальні відмінності художнього оздоблення; можливості використання і шляхи збереження традицій у творчості сучасних майстрів.

Територіальні межі дослідження окреслюють етнографічний район України – Гуцульщину – південно-східну частину українських Карпат у межах Галичини, Буковини і Закарпаття; в сточищі рік Прута, Черемоша і Серета, верхньої течії Сучави, Бистриці Надвірняської і Тиси. Регіон поділений на адміністративні райони Івано-Франківської області (Верховинський р-н, Косівський р-н), Чернівецької області (Путильський р-н, частково Вижницький р-н), Закарпатської області (Рахівський р-н).

Хронологічні рамки дослідження обмежуються XIX – XX ст., періодом, який дає можливість дослідити часи найвищого розвитку народного художнього промислу, його поступового занепаду, відродження і розвитку у нових формах творчої діяльності. Для повнішого розкриття теми зроблено екскурс у найвіддаленіші часи.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення досвіду творення художніх виробів зі шкіри на Гуцульщині у період XIX – XX ст., виявлення місцевих традицій та шляхів їх збереження і розвитку у творчості сучасних народних майстрів та професійних художників.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- виявити витоки й особливості народного шкіряного виробництва;
- показати шкіряний промисел як традиційну складову матеріальної й духовної культури українців Карпатського регіону;
- здійснити типологію традиційних шкіряних виробів гуцулів;
- виявити відмінності локальних осередків шкіряного виробництва на Гуцульщині;
- з'ясувати специфіку та шляхи вдосконалення технології виготовлення та оздоблення художніх виробів зі шкіри на Гуцульщині;
- виявити художні особливості гуцульських виробів зі шкіри;
- провести порівняльний аналіз художніх виробів зі шкіри на Гуцульщині та художніх шкіряних виробів інших етнографічних районів України – Покуття, Бойківщини, Лемківщини, Буковини, а також сусідніх держав – Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини;
- простежити можливості збереження й шляхи інтегрування традиції художньої обробки шкіри у сучасний художній процес.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження є частиною послідовного програмного вивчення національного мистецтва у Косівському інституті прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ з метою його ефективного застосування у навчальному процесі. Матеріали дослідження є складовою наукової роботи Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини. Тематика та завдання дисертації відповідають Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, зокрема, статтям 10 „Промисловість та енергетика” та 11 „Культурна спадщина та традиційні знання” (документ підписано у м. Києві 22 травня 2003 р.).

Наукова повизна роботи полягає в тому, що в ній вперше в мистецтвознавчій науці на основі аналізу зібраних матеріалів виданих раніше публікацій на дану тему здійснено комплексне дослідження художніх особливостей шкіряних виробів Гуцульщини ХІХ-ХХ ст., які вирізняються яскравою самобутністю.

У науковий обіг введено нові (зібрані під час польових обстежень 1993-2004 рр.) фактичні матеріали стосовно виготовлення шкіряних виробів, їх крою, оздоблення, способів нанесення декору, побутування в обрядах. Здійснено характеристику орнаменту і колориту, основних композиційних засад і комплексів виражальних засобів, на виявленні їх локальних варіантів, узагальненні досвіду окремих народних майстрів.

Крім архівних і польових матеріалів, вивчені та введені у науковий обіг експонати колекцій Російського етнографічного музею (Санкт-Петербург), Державного музею народної архітектури і побуту України, Державного музею українського народного декоративного мистецтва, музею Інституту народознавства НАН України, Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини, Львівського національного музею, Чернівецького краєзнавчого музею, музею Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ (всього понад 600 творів).

У науковий обіг введено також значний фактичний матеріал, отриманий у приватних збірках, а також візуальну інформацію із використаних творів образотворчого мистецтва, з неопублікованих малюнків, фотографій, фольклорних записів.

Практичне значення полягає у можливості використання одержаних результатів дисертаційного дослідження у процесі розробки програм збереження та відновлення шкіряного ремесла та промислу; підготовки навчальних програм та методичної літератури для студентів мистецьких навчальних закладів, зокрема, відділу художньої обробки шкіри Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ; проведення атрибуції і картографування музейних творів. Матеріали дисертації можуть стати корисними для дизайнерів у процесі розробки колекцій сучасного вбрання й відповідних аксесуарів до нього. Результати дослідження є підґрунтям для наступних теоретичних праць з історії українського декоративно-ужиткового мистецтва і становлять основу для створення фундаментальної монографії, присвяченої художнім виробам зі шкіри на Гуцульщині.

Апробація результатів дисертації проводилася на науково-практичних конференціях:

- "Традиції і новації сучасного українського одягу" (м. Косів, 2000);
- "Народний одяг. Традиція і сучасний дизайн" (м. Косів, 2001);
- "Косівська мистецька школа. Історія, становлення, перспективи розвитку" (м. Косів, 2002);

- "Народне мистецтво Гуцульщини та Покуття: проблеми дослідження та перспективи розвитку духовної культури етнокраю в контексті формування національних і загально-людських цінностей у XXI столітті" (м. Косів, 2003);
- Всеукраїнська наукова конференція "Сучасне народне мистецтво України: теорія і реальність" (м. Львів 2003);
- XX науково-практична конференція ЛАМ (м. Львів, 2004).

На основі дисертаційних матеріалів опубліковано шість статей у наукових виданнях, чотири з яких рекомендовані ВАК України. Публікації висвітлюють основні результати досліджень, що відповідають розділам дисертаційної роботи.

Структура роботи зумовлена метою та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків (загальний обсяг 161 сторінка), списку використаних джерел (164 позиції). Дисертація містить три додатки: Додаток А — Словник народних термінів гуцульських шкіряних виробів; Додаток Б — Список майстрів художніх виробів зі шкіри на Гуцульщині; Додаток В — альбом та список ілюстрацій (194 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтована актуальність теми дисертації, її практичне значення, сформульовані мета і завдання, визначено об'єкт, предмет, наукову новизну, територіальні та хронологічні межі досліджуваного матеріалу, подаються відомості про апробацію дослідження тощо.

У **першому розділі "ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДИКА ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ"** здійснено огляд літератури за темою дослідження, вказано на методологічні засади наукової роботи, обґрунтовано використання різних методів залежно від поставлених завдань, названо перелік і охарактеризовано джерела дослідження.

Важливі матеріали, що стосуються досліджуваної теми, містяться в етнографічних дослідженнях, мистецтвознавчих працях та історичних документах, посібниках з технології. Гуцульські вироби зі шкіри як складові традиційного строю, описано у працях етнографів Б. Гаке-та (1781), Я. Головацького (1878), С. Витвицького, С. Вінченза, Ф. Вовка, І. Сеньківа, у монографіях дослідників традиційного одягу українців: К. Матеїко (1976,1977), Т. Ніколаєвої (1996), Г. Стельмашук (1989,1993,1994,2000), М. Білан(2000), М. Костишиної (1996), Я. Кожо-ляно (1994). Гуцульські кушнірські вироби стали предметом досліджень В. Гнатюка (1899), І. Карпинець (1979,2003). Особливості шкіряного виробництва на Гуцульщині описано у дослідженнях В. Шухевича (1901), Д. Goberмана (1966, 1985), О. Соломченка (1959,1979), І. Турнау (1975). Монографія Г. Горинь "Шкіряні промисли західних

областей України (друга половина XIX – початок XX ст.)" (1986) найповніше висвітлює явище народного шкіряного виробництва.

Для порівняння художніх особливостей гуцульських шкіряних виробів із прилеглими до Гуцульщини регіонами використано дослідження словацьких, румунських, угорських, німецьких авторів, а саме: Jarmila Paličková Patkova (1981), Pavol Michaliolcs (1980), Clousot Henri (1980), Podaru Orfansa (1984), Josef Grabowski (1978).

У розглянутих працях частково досліджуються художні вироби зі шкіри на Гуцульщині.

Предмет дослідження та окреслені мета і завдання, пов'язані з темою "Художні вироби зі шкіри на Гуцульщині", потребують використання загальних та специфічних *методів дослідження*, зокрема, мистецтвознавчого аналізу.

На емпіричному рівні наукового дослідження застосовувалися такі методи, як спостереження об'єктів дослідження, форм та умов їх створення; порівняння художнього процесу у різних хронологічних вимірах та відносно інших, частіше сусідніх, етнографічних районів. Під час порівняння залучались тільки ті об'єкти та явища, між якими можлива деяка об'єктивна спільність, а саме: характеристика матеріалу, функціональність, крій, особливості декорування.

Для виявлення витоків традиції, історично-поступального процесу народної культури у другому розділі застосовано історичний метод, що дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток народного шкіряного промислу.

У дослідженні проведено структурно-типологічний аналіз художніх виробів зі шкіри за наступними ознаками: функціональним призначенням, матеріалами виготовлення, формами, способами декорування, семантикою орнаментів. Така структурна схема всебічно демонструє художні вироби зі шкіри як явище національної культури, уможливило охоплення всіх аспектів виробництва, а, основне — художніх особливостей гуцульських шкіряних виробів.

Порівняльний метод наукової роботи виявляє взаємовпливи та відмінності художнього явища, особливості загально-мистецьких процесів на національному ґрунті.

У розділах 4,5 було використано метод мистецтвознавчого аналізу, який дозволив охарактеризувати матеріал, форму, декор, виражальні засоби створення виробів, орнамент, його композиційні схеми.

Методологічною основою дослідження стали праці В. Щербаківського, Ф. Вовка, О. Найдена, М. Білан, Г. Стельмашук, М. Селівачова, М. Станкевича, Т. Кари-Васильєвої, Р. Захарчук-Чугай, Я. Паличкової-Паткової, І. Турнау, Е. Андрівечової.

Основною групою джерел дослідження є оригінальні зразки шкіряних виробів, що зберігаються у експозиціях та фондах Львівського музею етно-

графії та художнього промислу, Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, Косівського музею народного мистецтва Гуцульщини, музею Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, у приватних збірках М. Струтинського, І. Гречка, М. Корнелюка. Цінні дані для досліджуваної теми мають неопубліковані замальовки кептарів З. Сагайдачної та фоторепродукції М. Сеньковського, П. Арсенича, ряду монографій та публікацій, приватні фототеки, описи в художній літературі, фольклорні записи.

Для написання історичної частини дослідження автор використала матеріали міських архівів м. Косова та смт. Кути, обласним архівом у м. Івано-Франківську.

Найважливішим *джерелом для дослідження* стали матеріали польових досліджень, проведених автором протягом 1993-2004 рр. Особливо цінною є інформація від самобутніх майстрів, що проживають на Гуцульщині і зберігають давні традиції ремесла. Спілкування з народними майстрами, спостереження за працею у їхніх робітнях стали важливим аргументом для обраного методу дослідження, у якому основним чинником є залежність художніх особливостей народних виробів зі шкіри не тільки від технології виготовлення й способів декорування, але й від духовної потреби та стійкої традиції.

У другому розділі **“ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ШКІРЯНОГО ВИРОБНИЦТВА ХІХ–ХХ ст.”** розглядаються *витоки традиції*, які сягають часів, коли людина усвідомила особливу роль тварини як джерела тепла, достатку, адже зі шкіри створювала первісні форми вбрання, про що свідчать археологічні матеріали. Шкура тварин використовувалась у ритуалах жертвоприношень, була предметом поклоніння та ознакою винятковості жерця чи вождя роду та племені. Вивернутий догори вовною кожух в українській обрядовості символізував силу, плідність та багатство, зокрема на Гуцульщині використовувався у весільному обряді, на хрестинах та постриженнях, під час колядувань. Саме хутряні та шкіряні вироби стали незмінними атрибутами багатства та достатку гуцула. Кептар, черес, тобівка є традиційними не тільки за своїми художніми ознаками, але й за змістом та символікою.

Історичний огляд розвитку шкіряного ремесла в Україні дає можливість стверджувати, що на Гуцульщині збереглась давня технологія виробництва, залишились незмінними принципи декорування, побутують окремі давні форми та назви виробів зі шкіри.

Про традиції художніх виробів зі шкіри в Україні можемо скласти уяву, розглянувши археологічні матеріали трипільської антропоморфної пластики Східних Карпат, мистецькі пам'ятки скіфо-сарматської культури, знаряддя праці, іконопис, книжкову мініатюру періоду Київської Русі.

В розділі розглянуто ряд об'єктивних факторів, що впливають на мистецькі якості гуцульських виробів зі шкіри. Серед багатьох чинників

особливо вагомою є духовна культура гуцулів, адже на Гуцульщині традиційні мистецькі вироби не тільки є сувенірами, вони виконують побутові та обрядові функції, є обов'язковим атрибутом строю, інтер'єру. Художні особливості шкіряних виробів пов'язані з кліматичними умовами гірського середовища, з характером господарювання, з якістю сировини. Такий чинник, як етнопсихологічні риси гуцулів, зумовлює мистецькі ознаки виробів зі шкіри – форму, колорит, динаміку та ритми орнаментів, насиченість декору.

Характеристика виробів зі шкіри єврейських та вірменських майстрів, які проживали на Гуцульщині, дає можливість зробити висновок про те, що гуцули частково перейняли в них технологію вичинки сап'яну та смушку, можливо, запозичили такий спосіб декорування, як тиснення матрицею. Сап'янове виробництво вважалось монополією вірмен, які мали поселення в смт. Кутах. Найвишого розвитку воно досягло вже в третій чверті XIX ст. На початку XX ст. відбулось поступове розмежування ремесла в селі і в місті.

У підрозділі *“Домашнє ремесло і промисел”* наведено відомості про розвиток ремісництва і промислів, про особливості шкіряного виробництва, яке на Гуцульщині аж до кінця XX ст. мало паралельно різні форми: виготовлення шкіряних виробів для власних потреб, виконання індивідуальних замовлень, виробництво для продажу на ярмарках. Народне шкіряне виробництво має поділ між галузями цього ремесла, залежно від функціонального призначення шкіряних речей. Кушніри, або як на Гуцульщині кажуть, “кужухарі”, виробляють кептарі, кожухи, байбараки; шевці – постולי і чоботи, а мосяжники, що в основному займалися металом, виготовляли тобівки.

Важливо, що традиційні форми шкіряного виробництва та навчання в робітнях народних майстрів здатні забезпечити збереження ремесла та створення автентичних зразків гуцульського мистецтва.

У третьому розділі **“ТИПОЛОГІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ ЗІ ШКІРИ”** на основі структурно-типологічного аналізу здійснено типологічний поділ на групи та підгрупи (вказано в дужках) : верхній та плечовий одяг (кожухи кептарі); головні убори (джумірі, рогачі, клепані, дуплажки, гугли); взуття (постоли, черевики, чоботи); пояси (черес, букурія, ремені, перехресниці); доповнення до одягу (тобівки, дзьобанки, мушенки, гаманці); кінська упряж (сідло, вуздечка, папруга, повода). Типологія гуцульських художніх виробів зі шкіри побудована за принципом їх функціонального призначення, що тісно пов'язана з художніми якостями — характером матеріалу, формами, конструкціями, оздобленням, орнаментикою. Типологія виробів зі шкіри вказує на продуманість та доречність ужиткових речей без зайвої затрати матеріалів та сил.

Традиційна типологія шкіряних речей змінюється відповідно до потреб та особливостей моди. В другій половині XX ст. на Гуцульщині значно розширився асортимент галантерейних виробів, декоративно-ужиткових

творів, популярними стали декоративні вироби для інтер'єру, прикраси, оправы. На жаль, традиційний гуцульський хутряний одяг повністю виходить з ужитку, тому кушнірство на Гуцульщині зникає. Галузі народного шкіряного виробництва – шевство, чинбарство теж занепали, зокрема ніхто з майстрів не виготовляє традиційних чобіт та черевиків. Однак, треба відзначити, що у м. Косові відроджується лимарство, зокрема сідельництво.

У четвертому розділі **“ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКИХ ВИРОБІВ ЗІ ШКІРИ”**, у підрозділі *“Технологія та способи оздоблення”* зроблено огляд розвитку обробки та оздоблення шкіри, описуються технології та способи декорування. Одночасно розглядаються (у зв'язку з технологією) способи творення форми, об'єму, ефектів фактури і кольору. Різноманітні техніки і способи оздоблення поєднуються між собою і завжди відповідають призначенню речі, якості матеріалу. Очевидно, що традиційні способи оздоблення шкіри металевими пластинами, окрім естетичної, виконували захисну функцію. У другій половині XIX — першій половині XX ст. на Гуцульщині традиційними були такі способи оздоблення шкіряних виробів: тиснення штампами, тиснення дерев'яними та металевими матрицями, плетінка, аплікація, гаптування, оздоблення металом. Наприкінці XX ст. косівські майстри почали застосовувати запозичені та нові способи оздоблення шкіри: ажурне вирізування, ручне рельєфне тиснення, випалювання. Новітні способи декорування – різьба, плетінки, золочення, інтарсія не сприяють виявленню естетичних якостей шкіри – пластичності, фактурності. Сучасні майстри значно удосконалили способи оздоблення шкіряних виробів, однак такі види обробки шкіри, як жирування, воскування, тонування природними барвниками, рідко використовують у своїй практиці. Очевидно, що втрата технології вичинки рослинними дубильними речовинами сиром'ятої шкіри і хутра позбавить майстрів можливості створювати копії старих зразків та робити реконструкції традиційного взуття, поясів, кушнірських виробів.

У підрозділі *“Орнаментальні мотиви та особливості їх застосування”* розглянуто основні орнаментальні мотиви, зроблено структурно-типологічний аналіз орнаменту залежно від його походження та функціонального призначення. Особливості застосування орнаментальних мотивів визначають основні їх типи. Володіючи інформацією з технології, виділено три структуруючі види орнаменту: а) зумовлений технологією виготовлення предметів, б) внесений з міркувань естетичних, доданий художній елемент, покликаний надати мистецької цінності ужитковій речі, в) породжений суміщенням двох перших мотивацій.

До першого типу належать ті орнаменти, які підпорядковуються конструкції, формі. Це декоративні шви, краї і кріплення конструктивних форм, що окреслюють межі форм, виділяють ці межі і забезпечують подальше перетворення простору на формально-мистецький, та одночасно і результат необхідного виробничого процесу (прорізи, *стіби*, кріплення, зроблені в певній

послідовності, розмірах, кількості) перетворюються на видиму окрасу — орнаментальний мотив. До другого типу орнаментальних мотивів слід зарахувати окремі незалежні (або мало залежні) від конструкції форми елементи чи мотиви орнаменту, які виконують інформативну та художню функції, часто стають центром загальної декоративної композиції і художнім акцентом в оздобленні шкіряного виробу.

Третій тип орнаментальних мотивів — це поєднання перших двох у процесі довготривалої практики. Всі зразки орнаментів не пов'язані формально з конструкцією та формами виробів зі шкіри, а тільки походять від них, як розвиток декорованих швів, обрамлень, викінчень. Інколи важко визначити тип орнаментального мотиву, і тільки відомості з технології дають можливість вказати на їхнє походження та функціональне призначення. Очевидно, що в таку типологічну схему можемо укласти орнаменти традиційних художніх виробів зі шкіри, адже таким закономірностям розміщення декору передувала логіка народного досвіду, раціональність, відчуття краси і гармонії, а, основне, бажання ретельно наслідувати традиції своїх предків.

На основі детального аналізу орнаментальних мотивів та особливостей їх застосування можемо стверджувати, що оздоблення гуцульських виробів зі шкіри відбувалось за чіткою традиційною системою, пов'язаною з інформативною, обереговою та прикрашальною функціями. Орнаментальні мотиви гуцульських виробів зі шкіри творять художній образ; вступаючи в синтез з формою, орнамент диктує певні способи її сприйняття, спрямовує рух погляду, співвідносить цілісність з його частинами, ділить на частини і надає ужитковій формі художньої виразності та мистецької цінності.

У третьому підрозділі *“Локальні відмінності художнього оздоблення шкіряних виробів”* виявляються основні спільні регіональні особливості та місцеві відмінності художнього оздоблення виробів зі шкіри, описуються характерні ознаки шкіряних виробів визначних осередків ремесла. Локальні відмінності гуцульських виробів зі шкіри засвідчують водночас розмаїття художнього оздоблення та єдність основних якісних ознак — конструкції, форми та зон розміщення орнаментальних мотивів.

До найдавніших типів належать кептарі із сіл Кути, Пістинь, Космач, Шешори, Яворів, Річка, Соколівка Косівського району; Жаб'є (Верховина), Красноїлля, Голови — Верховинського району, с. Ворохта, Микуличин, Делятин — Надвірнянського району Івано-Франківської області. На східній Гуцульщині відзначались кептарі сіл Білоберезка і Розтоки (Чернівецька область). На Закарпатській Гуцульщині відомі типи кептарів із сіл Ясиня, Кваси, Рахів і Богдан. В кожному осередку склалася своя система декорування кептарів. Відрізняються вони кроєм, довжиною, насиченістю орнаменту і колоритом.

Порівняльний аналіз художніх виробів зі шкіри на Гуцульщині й в сусідніх етномистецьких районах дає можливість виявити найхарактерніші художні особливості гуцульських шкіряних виробів.

На художню виразність творів народних майстрів, окрім матеріалу, великий вплив мав мистецький хист їх авторів. Гуцульські кептарі, тобівки та череси відзначаються яскравістю, декоративністю, емоційною наповненістю, властивою творам народного мистецтва, що підносить їх над рівнем ремісницьких виробів і надає право називатись мистецькими витворами.

В п'ятому розділі **“ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОЇ ОБРОБКИ ШКІРИ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ МИТЦІВ”** характеризуються особливості сучасного художнього процесу в цій галузі, вказано тенденції розвитку, попит сучасного мистецького ринку на гуцульські художні шкіряні вироби, перспективи домашніх промислів та актуальність відродження шкіряного виробництва на Гуцульщині. Основна частина розділу містить мистецтвознавчий аналіз творів сучасних майстрів Косівської школи художніх виробів зі шкіри. Розглядаються проблеми художньої освіти, окреслюються плани інтеграції традицій народного шкіряного виробництва в сучасний художній процес.

Продовження традиції шкіряного виробництва на Гуцульщині відбувається у двох формах. Першою формою, що зберігає ремесло, є праця народних майстрів, які дотримуються всіх складових виготовлення виробів зі шкіри: форми виробництва, технології обробки сировини, матеріалів, способів оздоблення, композиції та мотивів орнаменту. До другої форми продовження традицій народних виробів зі шкіри належить творчість професійних художників, які в тій чи іншій мірі використовують технології та способи оздоблення, орнаменти, колорит, форми та конструкції народних художніх виробів. Такі майстри-художники не тільки створили професійну косівську школу художніх виробів зі шкіри, але й мають власну манеру виконання та авторське право.

Важливою умовою інтеграції традицій у професійну творчість є повага художника до народних звичаїв та законів формотворення, дотримання споконвічної логіки та доцільності ремесла, розуміння семантики орнаментів та відповідності їх композиційного розташування. Професійні художники сьогодні прагнуть удосконалювати способи оздоблення шкіри, експериментують з новітніми матеріалами, формами та конструкціями. Проте занепокоєння викликає загроза втрати давньої традиційної технології вичинки хутра та шкіри, якими ще володіють старі сільські майстри. Гуцули майже не виготовляють сиром'ятої шкіри рослинного дублення. Лише кілька майстрів с. Космача роблять постולי з власноруч вичиненої шкіри та виправляють хутро для кептарів. Відзначаючи складність та тривалість традиційного процесу, мусимо визнати, що автентичних зразків гуцульського народного ремесла можемо досягти тільки шляхом їх реконструкції з дотриманням традиційної технології.

ВИСНОВКИ

Аналіз та узагальнення фактологічного матеріалу, архівних та документальних джерел, що стосуються предмету дослідження, вивчення і виявлення художніх особливостей гуцульських виробів зі шкіри, дають підставу зробити наступні **висновки**:

1. Виявлено, що витoki традицій ремесла обробки та оздоблення шкіри сягають часів, коли людина засвоїла способи обробки шкури, а зооморфні зображення й хутро почала асоціюватися із добробутом, силою та владою. З тієї доби шкура тварини, а пізніше кожух, добротні чоботи стали символами багатства, родючості і обов'язково використовувались у весільних обрядах, на хрестинах та, закладах хати, передпосівних ритуалах та ін. З огляду на це, Гуцульщина є унікальним етномистецьким районом України, де вікові символи функціонують навіть на початку XXI ст. На Гуцульщині кожух, черес та тобівка побутують не тільки як обов'язкові складові традиційного строю, а як атрибути багатства, гонору, вони засвідчують родовитість гуцула, його силу та незалежність.

2. З'ясовано, що на Гуцульщині збереглися давні форми народного виробництва – домашнє ремесло та домашній промисел, який ще і нині існує як одна з основних форм зайнятості місцевого населення. Розвиткові й тривалому існуванню тут шкіряного виробництва сприяли специфічні природно-географічні умови, які визначили характер господарської діяльності та організації побуту. Важливим фактором була наявність сировини, попит місцевого ринку на кушнірські та шевські вироби. Віддаленість від промислових центрів, недоступність гір сприяли тривалому збереженню традицій художньої обробки шкіри.

3. Проведений у роботі типологічний поділ шкіряних виробів на Гуцульщині засвідчує універсальність, широке та вміле використання сировини – шкіри та хутра, які здавна були та є незамінними у побуті горян. Типологічний аналіз художніх шкіряних виробів на Гуцульщині виявив наступні традиційні групи: верхній та плечовий одяг, головні убори, взуття, шкіряні доповнення до строю, кінська упряж. У кожній з груп виділено певні підгрупи.

4. Доведено, що на Гуцульщині сформувалось кілька осередків народного шкіряного виробництва, що характеризуються локальними відмінностями крою, декору та колориту. Так, наприклад, характеристика місцевих особливостей гуцульських кептарів свідчить про неабиякий хист народних майстрів, які, дотримуючись загальноетнічних норм традиційного строю, надали творам самобутності. Сьогодні на Гуцульщині майстри шиють чотири типи кептарів: космацькі, верховинські, кутські, рахівські. Характерно, що більша частина місцевих варіантів гуцульських кептарів стала уже експонатами музеїв.

5. Виявлено, що традиційні технології обробки та оздоблення гуцульських шкіряних виробів формувалися протягом тривалого часу. Способи

вичинки хутра та декорування металевими пластинами є такими, що нагадують давньоруські технології, про що свідчать археологічні знахідки інструментів та знарядь. Гуцульські майстри вміло переймали технології від єврейських та вірменських майстрів, вдало запроваджували новітні матеріали: гудзики, бляшки, лелітки, фабричну фурнітуру та нитки. Основним завданням сучасних майстрів-художників є зберегти та відродити давні технології, при яких естетичні якості шкіри відповідають призначенню та художньому образу традиційних шкіряних виробів.

6. Простежено, що художні особливості гуцульських виробів зі шкіри визначають самобутність цього мистецького явища національної культури. Усталена система передачі ремісничих знань та основних принципів художнього оздоблення виробів склали стійку народну традицію. Досконалість народних шкіряних виробів є результатом багаторічного досвіду народних майстрів, які передавали секрети ремесла з покоління в покоління. Орнаментальні мотиви оздоблення кептарів, кожухів, чересів втілюють давні символи і знакові системи народного мистецтва. Характер декору, форми, колір та пропорції шкіряних речей увібрали в себе особливості психології гуцулів, пов'язані з їхньою вірою та природним середовищем. Гуцульські шкіряні вироби становлять художній акцент традиційного гуцульського строю і є прикметною ознакою образу горян.

Протягом багатьох віків покоління майстрів шліфували та удосконалювали характерні ознаки гуцульських шкіряних виробів, що тепер характеризуються зручним кроєм, простим силуетом, збагаченим динамічним яскравим оздобленням в чітко визначених місцях, виразною ритмікою та співвідношенням пропорції. Встановлення, що художні якості шкіряних виробів співпадають із доцільністю і логікою, захисною й обереговою функцією.

7. З'ясовано, що традиційні гуцульські вироби зі шкіри мають багато спільних рис зі шкіряними виробами сусідніх етнографічних районів України — Бойківщини, Покуття, Буковини та сусідніх держав — Румунії, Словаччини та Угорщини. Ці риси пов'язані передовсім з подібністю умов, а, відповідно, й побуту, однаковими функціями виробів зі шкіри. Спільність рис виявляється у конструкціях виробів, частково — у формах, у технології виготовлення та способах оздоблення. Разом з тим, очевидними є й певні відмінності. Самобутність гуцульських виробів зі шкіри збереглась в орнаментальних мотивах, колориті, ритмах та динаміці композиційних вирішень. Зокрема, характерними є крій та силует кептарів, зони розташування на них орнаментальних мотивів, перевага оздоби аплікацією таких мотивів орнаменту, як *кучері, кривуля, раки*.

8. Дослідження показало, що давня гуцульська традиція художніх виробів зі шкіри продовжується сьогодні у творчості окремих народних майстрів, які зберігають давнє ремесло — технологію виготовлення — і точно відтворюють традиційні зразки. До таких майстрів належать Тарас Дзвінчук,

Микола Клапцуняк, Петро Палійчук (с.Космач), Роман Стринадюк, Дмитро Лучук (м.Косів).

У другій половині ХХ ст. сформувався Косівський осередок шкіряного виробництва, основою якого є відкритий у 1965 році відділ художньої обробки шкіри на базі Косівського технікуму народних художніх промислів (тепер Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв). Найвідомішими косівськими майстрами є Василь Кіщук, Галина Вах, Іван Фіцич, Василь Чіх, Ярослава Кіндій. До молодого покоління майстрів-художників належать Андрій Цюк, Іван Менчак, які відродили лимарство та створили творчу майстерню "Лимар"; Василь Пліхтяк, Дзвенислава Шинкарчук, котрі застосовують традиційні технології та способи оздоблення шкіряних виробів.

Аналіз збережених давніх зразків кушнірських виробів, взуття, шкіряних чересів і тобівок не тільки доповнює інформацію про народне мистецтво гуцулів. Вони можуть бути матеріалом для вирішення культурологічних, історичних, соціальних та екологічних проблем, предметом наукових студій у художній освіті, джерелом нових творчих ідей у моделюванні та національному дизайні.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

- 1). Традиції домашнього шкіряного промислу на Гуцульщині та особливості сучасного процесу в цій галузі // Вісник ЛАМ. Випуск 13.— Львів.— 2002.— С.332-338;
- 2). Художні вироби зі шкіри на Гуцульщині (традиція і сучасність) // Вісник ЛАМ. Випуск 14.— Львів.— 2003.— С.174-183.
- 3). Локальні художні особливості гуцульських кептарів // Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство. Вип. V.— Івано-Франківськ.— 2003.— С.162-169.
- 4). До історії традицій народного шкіряного виробництва в Україні // Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство. Вип.VII.- Івано-Франківськ.— 2004.— С.45-53.
- 5). Традиції домашнього шкіряного промислу на Гуцульщині та особливості сучасного процесу в цій галузі // Гражда. — Львів. — 2003. — № 8. — С.55-56.
- 6). Народна мистецька спадщина Гуцульщини в сучасній культурі українців // Гуцулія. - Чикаго.— 2001-2002.— № 35.— С. 32-33 .

АНОТАЦІЯ

Кныш Б.В. Художні вироби зі шкіри на Гуцульщині XIX - XX ст. (витоки, типологія, художні особливості, збереження традиції). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.06 — декоративне і прикладне мистецтво. — Львівська національна академія мистецтв, Львів, 2006.

У дисертації досліджено один з найдавніших видів діяльності людини — обробка та художнє оздоблення шкіри, що на Гуцульщині в XIX — XX ст. стала унікальним явищем художньої культури. Висвітлено витоки традиції та основні етапи розвитку шкіряного виробництва, проведено типологію традиційних виробів зі шкіри за функціональним призначенням. У дослідженні розглядаються художні особливості гуцульських виробів зі шкіри, а саме: характеризується технологія обробки та способи оздоблення, аналізуються орнаментальні мотиви та їх застосування, визначаються локальні відмінності декорування. Зроблено мистецтвознавчий аналіз творчості народних майстрів художніх виробів зі шкіри та професійних художників косівського осередку ремесла, визначається актуальність збереження традиції та основні чинники її інтеграції в сучасну художню культуру.

Ключові слова: художні вироби зі шкіри, домашнє ремесло, художні особливості, локальні відмінності, збереження традиції.

АННОТАЦИЯ

Кныш Б.В. Художественные изделия из кожи на Гуцульщине XIX-XX вв. (истоки, типология, художественные особенности, сохранение традиции). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06 — декоративное и прикладное искусство. — Львовская национальная академия искусств, Львов, 2006.

Диссертация посвящена исследованию древней деятельности человека — обработке и художественному декорированию изделий из кожи, которые на Гуцульщине сформировали особое явление художественной культуры. Исследованы истоки возникновения традиции, проанализированы основные этапы развития кожевного производства, исследуются первоисточники формирования символического значения меховых и кожаных изделий, их место и роль в структуре народных обычаев и традиций. Акцентируются символично-семантические функции, которые ассоциируются с богатством, плодородием, силой и властью. Произведено типологию традиционных изделий из кожи за функциональным предназначением: верхняя и безрукавная одежда, головные уборы, обувь, кожаные дополнения к одежде, конская упряжь. В диссертации рассмотрены художественные особенности гуцульских

изделий из кожи, анализируются технология обработки и декорирования, орнаментальные композиции и их применение. Первый тип орнаментов исходит из конструкции и формы изделия, второй тип не зависит от конструкций и форм, третий тип стал синтезом двух первых. Локальные разновидности художественных форм и декорирования составляли десяток типов изделий из кожи и меха. Современные кожевники изготавливают кептари четырех видов: космацкие, верховинские, кутские и раховские. Проведен искусствоведческий анализ художественных изделий из кожи косовских мастеров, раскрыта актуальность сохранения традиции, интеграции ее в современную художественную культуру Украины. Древнюю традицию художественных изделий из кожи продолжают сегодня народные мастера, которые сохранили технологию изготовления гуцульских изделий из кожи. Традиционные тобивки, постолы, кептари, череса производят Тарас Дзвинчук, Мыкола Клапшуняк, Петро Палийчук из с. Космач, Роман Стрынадюк, Дмытро Лучук из г. Косова. На базе Косовского института сформировалась профессиональная школа изделий из кожи с характерными художественными особенностями.

Ключевые слова: художественные изделия из кожи, домашнее ремесло, художественные особенности, сохранение традиции.

ANNOTATION

Knysh B.V. Artistic Works from Leather in Hutsulshchyna, XIX – XX-th centuries. (sources, typology, artistic peculiarities, preservation of tradition). – Manuscript.

The thesis for Candidate of Art Criticism Degree, specialty 17.00.06, - decorative and applied arts.— Lviv National Academy of Arts, Lviv, 2006.

One of the most ancient kinds of the human's activity leather processing and its artistic decoration have been investigated in this thesis. In XIX-XX-th centuries they became a unique phenomenon of artistic culture in Hutsulshchyna. The grounds of the tradition and the main stages of the development of leather manufacturing have been enlightened here. Traditional leather works are determined as to their functional use.

Artistic peculiarities of Hutsulian leather works, namely, characteristics of processing technology and ways of decoration, analysis of the ornamental motifs and peculiarities of their use, local decor distinctions are considered in this work.

Creativity of folk masters of artistic works from leather of professional artists of Kosiv craft area are analyzed in the thesis from the point of view of art criticism. The author determines actuality of preservation of the tradition and main reasons of its integration with modern artistic culture.

Key-words: artistic leather works, home craft, artistic peculiarities, local distinctions, preservation of the tradition.

02.11.06
М.І.М.

Підписано до друку 15.11.2006 р.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0,93. Ум. автор. арк. 1,38
Тираж 130 прим.

Відруковано у ТзОВ „Камула”
79000, м. Львів, вул. Підвальна, 3
Тел.: (0322) 72-79-22. E-mail: iduma@ukr.net
Свідоцтво Держреєстрації ДК № 1258.

452708

АВ 70.218

Мист.

2005

Мист